

РЕЦЕНЗИЯ

РЕЦЕНЗИЯ

от проф. д-р Евдокия Боянова Борисова

Катедра по Журналистика и масови комуникации, Факултет по хуманитарни науки,
Шуменски университет „Епископ Константин Преславски“

на Дисертационен труд за присъждане на образователната и научната степен „доктор на науките“ в професионално направление 2.1 Филология, по научната специалност
„Литература на народите на Европа, Америка, Африка, Азия и Австралия“

Филологически факултет, Югозападен университет „Неофит Рилски“, Благоевград

Тема: По шевовете на литературата (между Изтока и Запада – граници и идентичности)

Автор: проф. д-р Магдалена Петрова Костова-Панайотова

„Изтокът е изток, Западът - запад и те никога не ще се срещнат.“ Тези думи на Ръдиард Киплинг са в състояние категорично да амбицират или пък обратно – да обезсърчат всеки изследовател компаративист. Настоящата дисертационна теза на Магдалена Костова-Панайотова „По шевовете на литературата (Между Изтока и Запада – граници и идентичности)“ демонстрира проникновено разбиране на културите от балканския, блискоизточния и далекоизточния ареал, като настоява за продуктивната им среща в европейските и американски традиции на изящното слово. А то е огледало на менталността, философията, битата и всекидневието. Светът днес е глобализирано мултикултурно пространство, проникнато от противоречия, противоборства и вражди, и изкуството е онова, което ще ги смири, уталожи и уравни. За да живеем заедно добре, трябва да се познаваме, за да съчиним и разчетем общия сюжет на нашето съществуване. Онова, което не може да постигнат политиката, икономиката и медиите, го прави литературата. Медиатори в този процес са т.нар. „кроскултурни писатели“, личности с двойно и тройно културно поданство, носители на смесен генотип, множественост на паметта и езиковите кодове; типичните преносвачи на култура, преодоляващи граници, паралели и меридиани, стереотипи и съмнения, предразсъдъци и клишета.

Но дали това е безспорната истина? Дали Изтокът и Западът никога не ще се срещнат или напротив, те никога не са се разделяли? Дали надеждата ни за бъдещето на литературата е тъкмо в писателите мултикултуралисти, мигранти и изгнаници? Доколко съвременната литературна ситуация се е изчерпала и ние отново сме вперили Шпенглерови надежди в изтока? Доколко ориенталистският ни оптимизъм се съчетава с оксиденталисткия скепсис спрямо вестернизацията и онова, което сме свикнали да наричаме прогрес? Доколко понятия като „емигрантска“, „постколониална“, „национална“ литература все още са актуални в 2021 година, на чийто хоризонт все ясно се проектира силуетът на едно хипотетично бъдеще: на самозатварящи се

от проф. д-р Евдокия Боянова Борисова

Катедра по Журналистика и масови комуникации, Факултет по хуманитарни науки,
Шуменски университет „Епископ Константин Преславски“

на Дисертационен труд за присъждане на образователната и научната степен „доктор на науките“ в професионално направление 2.1 Филология, по научната специалност
„Литература на народите на Европа, Америка, Африка, Азия и Австралия“

Филологически факултет, Югозападен университет „Неофит Рилски“, Благоевград

Тема: По шевовете на литературата (между Изтока и Запада – граници и идентичности)

Автор: проф. д-р Магдалена Петрова Костова-Панайотова

„Изтокът е изток, Западът - запад и те никога не ще се срещнат.“ Тези думи на Ръдиард Киплинг са в състояние категорично да амбицират или пък обратно – да обезсърчат всеки изследовател компаративист. Настоящата дисертационна теза на Магдалена Костова-Панайотова „По шевовете на литературата (Между Изтока и Запада – граници и идентичности)“ демонстрира проникновено разбиране на културите от балканския, блискоизточния и далекоизточния ареал, като настоява за продуктивната им среща в европейските и американски традиции на изящното слово. А то е огледало на менталността, философията, бита и всекидневието. Светът днес е глобализирано мултикултурно пространство, проникнато от противоречия, противоборства и вражди, и изкуството е онова, което ще ги смири, уталожки и уравни. За да живеем заедно добре, трябва да се познаваме, за да съчиним и разчетем общия сюжет на нашето съществуване. Онова, което не може да постигнат политиката, икономиката и медиите, го прави литературата. Медиатори в този процес са т.нар. „кроскултурни писатели“, личности с двойно и тройно културно поданство, носители на смесен генотип, множественост на паметта и езиковите кодове; типичните преносвачи на култура, преодоляващи граници, паралели и меридиани, стереотипи и съмнения, предразсъдъци и клишета.

Но дали това е безспорната истина? Дали Изтокът и Западът никога не ще се срещнат или напротив, те никога не са се разделяли? Дали надеждата ни за бъдещето на литературата е тъкмо в писателите мултикултуралисти, мигранти и изгнаници? Доколко съвременната литературна ситуация се е изчерпала и ние отново сме вперили Шпенглерови надежди в изтока? Доколко ориенталистският ни оптимизъм се съчетава с оксиденталисткия скепсис спрямо вестернизацията и онова, което сме свикнали да наричаме прогрес? Доколко понятия като „емигрантска“, „постколониална“, „национална“ литература все още са актуални в 2021 година, на чийто хоризонт все ясно се проектира силуетът на едно хипотетично бъдеще: на самозатварящи се държави, общества и култури; на ограничаване на емигрантски потоци и дори индивидуални пътувания; на чудовищен икономически, социален, демографски и

културен реванш на бившите колонии спрямо упадащите метрополии? Дали въобще може да се мисли литературата през призмата на ксенологията – на ценността на различието и другостта; на расовия, религиозен, политически и хабитуален консенсус? Как в началото на третото десетилетие на XXI век би могло да се реабилитира понятието „мултикултурализъм“? Релативизмът или консерватизмът ще надделеят? Двете големи катастрофи (от 2001 и 2015/17-та), които вече преживя нашият крехък XXI век, роди своите подобаващи литературни сюжети – достатъчно е да разгърнем Ориана Фалачи („Ярост и гордост“, „Апокалипсис“), Орхан Памук („Гневът на прокълнатите“) и Мишел Уелбек („Подчинение“). Сюжетът на третата катастрофа (от 2020 г.) тепърва се пише... (А някои вече го написаха, имам предвид последния роман на Орхан Памук „Vebla Geceleri“ (тур. – Чумни ноци), който вероятно вече е на пазара.)

През 1899 г. именно критикът на английската колониална политика Р. Киплинг пише книгата си „Бремето на белия човек“, в която обяснява цивилизаторската мисия на англосаксонците, а по-късно, само няколко години преди Голямата война, през 1907, ще получи Нобеловата награда за литература. Днес книга с такова заглавие категорично не може да излезе, просто защото „бял човек“ е табуирано слово. И не само. Лицемерният новговор на политическия либерализъм и мултикултурализъм вече стигматизира думи като „жена“, „съпруг“, „дете“, „баща“, „семејство“. Не случайно тази литература се свързва с мита и антиутопията. Своеобразен геноцид над езика и идеите преживява и литературата днес, при това именно тази литература, която не се определя като мултикултурална. Да си спомним какво се случи с имиджа на Петер Хандке. А представете си как и кога някому ще хрумне „безумната“ идея да номинира за Нобел литературният пророк на нашето време – Мишел Уелбек?

Дисертационният труд на Магдалена Костова-Панайотова не се страхува да подхване темата за мулти- и кроскултурните тенденции в световния литературен процес именно сега. Авторката целенасочено, категорично, провокативно, но методологически издържано и аргументирано изгражда своята концепция, вглеждайки се в „шевовете“ на литературата днес. Нейната дреха е разкрояна в устойчивите представи за националност – език, памет, общопреживяно, исторически наратив, традиция, литературен канон. В прекрояването на новия литературен „шинел“ на света по шевовете (разбирай границите, сглобките, пределите, дори маргиналиите) безспорно е най-интересно. Ако разпориш шевовете на старата избеляла дреха, можеш да видиш съхранения цвят на плата. Шевовите са страж и памет, те са и коректив. Понякога поддават, но друг път те са най-устойчивото, неразкъсваемо място, което стабилизира пространствата, дава им възможности и перспективи за действие, прекрояване, реванш. Шевовите са най-креативният детайл в конструирането на цялото. Възможно ли е цялото? Има ли такова нещо като „световна литература“ днес?

Метафората „шевовете на културата“, принадлежи на Хоуми Баба, а авторката Магдалена Костова-Панайотова разгръща и оркестрира неговата структурално-антропологична теза в особено опасното поле на съвременната литература. Още в увода, а след това в първа глава тя изяснява методологическите основания на своето

изследване, тръгвайки смело от Балканите към Далечния Изток. В непрестанните заминавания от- и завръщания към традициите и аксиологическите парадигми на Запада, литературата векове наред си задава въпроси.

Сред авторите в обсега на изследователското ѝ внимание в първа част са „близките непознати“ Орхан Памук, Милорад Павич, Дубравка Угрешич, Драгослав Михайлович, Данило Киш и др. Във Втората част се разполагат „далечните непознати“ от изтока Йоко Тавада, Кадзуо Ишигуро, Франсоа Чън, Видияхар Найпол, Хамид Курейши, Салман Рушди, Анна Мой, Амин Маалуф, Майкъл Ондатджи и др. Текстът ни зашеметява с обилие от автори и творби, с богато жанрово и тематично многообразие, което в определен момент има опасност да се превърне от предимство в опасен риф за съзнанието на четящия. Но текстът на дисертацията успява да организира интерпретациите и историческите обзори в комплексни тематично-проблемни ядра, каквито са *идеята и пътищата на идентичността, всички сме мигранти във времето, миналото е чужда страна, долу фамилните имена, палимпсестът или изковаването на аза, невъзможното бягство, в чужда страна, живот между световете, там, където изтокът е запад*. Сред всички достойнства и приноси моменти на този текст можем категорично да открием неговата познавателна и образователна стойност, но и неговият концептуализаторска енергия да открива общи места, да прокарава логически нишки, да сплита асоциативни вериги, да проблематизира близки и далечни контексти. Някои от текстовете и авторите се вкарват в литературоведска употреба за първи път у нас.

Още в самото начало в съзнанието на четящия прозвучава въпросът какво сме ние на Балканите – граница или лоно? И след него въпросите заваляват: можем ли да се доверим на литературната география (според цивилизационната карта на Фернан Бродел) и да чертаем магистрали на кроскултурните процеси, които протичат днес в литературата?; коя е отправната точка в културния глобус на един балканец, на един иранец, на един индиец, на един японец? (Впрочем много интересна представа за това предлагат пътеписите, есетата и романите на такъв кроскултурен автор като Илия Троянов, с когото съвременната немска литература много се гордее. За българската – не съм сигурна.) По какъв начин оправяме бъркотията в главите си, четейки и емпатично вниквайки в проблематиката на емигранта, на писателя с двойно и тройно културно поданство, който определя като „западна“ и руската литература? Тук към многото интересни примери в настоящата дисертация бих добавила и свой: това е симптоматичният случай Азар Нафизи („Да четеш Лолита в Техеран“, „Република на въображението“), иранката, която никога не се нарече „американка от ирански произход“, но която дефинира английската и американската литература като общност на писателите Марк Твен, Скот Фицджералд, Хенри Милър, Джейн Остин, Владимир Набоков и Йосиф Бродски (!) Въпросът, който не ме оставя безразлична, е доколко и как си представяме „кроскултурността“ днес – като произход, езикови стратегии, специфична тематика и проблематика, социална и политическа ангажираност? Как точно мултикултурализмът борави с понятията за естетическа ценност, норма и вкус? (Тук, с риск да бъда заподозряна в консервативно тесногърдие, искам да си призная, че

романът „Кучешка невеста“ ми дойде малко в повече, явно мисловните стереотипни нагласи са нещо непреодолимо.) И понеже не мога да задам този въпрос на Мукаржовски, искам да го задам на Магдалена Костова-Панайотова, като разсъждавам на глас – дали не са твърде опасни категоричните твърдения, че мулти- и кроскултурните писатели са по-ценни и значими, по-важни и интересни от „другите“? И дали вече не схващаме европейското като „друго“? Трябва ли, например, да предпочитам романите на Киран Десаи пред Маргьорит Дюрас или Маргьорит Юрсенар (описващи източния човек през западната си чувствителност)? Трябва ли да имам угризения да си призная, че ми импонира безкрайно много европейската чувствителност на Уелбек, Бегбеде или Хандке пред Салман Рушди? Как да обясня, че според мен францужойката Мюриел Барбери („Еlegantността на таралежа“) рисува със своите европейски кодове на чувствителност по-добре от всеки друг японския характер? Как да чета безкрайно руския роман „Машенка“ на кроскултурния американски писател Владимир Набоков или как да си обясня, че Бродски не написва нито ред поезия на английски в Америка? Как да се възторгна от „халюциногенния реализъм“ на трудно, направо невъзможно преводимия нобелист Мо Иен, който изобщо не може да ме докосне? Да заподозра ли в корист Нобеловия комитет, който упорито отказва да присъди наградата на прекалено известния, твърде западния Харуки Мураками? И дали в крайна сметка не е твърде комерсиален и политически коректен прекомерният интерес към творчеството на адептите на вестернизацията Орхан Памук и Елиф Шафак, открито подозирани (вече) в мистификации и фалшификати? Понякога допускам дори колаборационистко съшиване на литературни проекти с канавата на политкоректността. Ако човек е посветил стотици страници на Орхан Памук, това, повярвайте, е твърде разочароващо.

В настоящата дисертация „По шевовете на литературата“ се поставят сериозни въпроси като отношенията между компаративистика и аксиология, интерпретативни стратегии и рецептивистика, превод и рецепция, социално-политически послания на творбите и множественост на естетическото им битие, етнокултурни и общочовешки послания и др. Толкова подробен, ерудиран и аргументативно богат текст не съм чела отдавна, затова си позволявам да бъда обстоятелствена, да задавам много въпроси, да възразявам и тълкувам. Да се съмнявам, че всъщност самите ние в момента сме на граница, че в противоречивото ни време в началото на третото хилядолетие живеем в предчувствие на залеза на мултикултурализма в стария му блясък, в опит за пренареждане на приоритетите и възможностите, но и в колебание за реалната възможност за реставрация на националните култури в стария им формат.

В първата част изследването на Магдалена Костова-Панайотова борави с метафорите, с които мислим литературата на Балканите. Прекрасни формулировки са „буре с барут“, „музикална кутия“, „близки непознати“, „портокал или праскова“, „между световите“, „разсъбличане на метафорите“, „ефект на пеперудата“. Интересните, многопосочни и рефлексивни посоки, които поема това модерно изследване, актуализират проблемите на паметта и идентичността, историята и езика в

трескавото преоткриване на „близкия непознат“ на Балканите. Тук е формулирана хипотезата, която присъства и в автореферата като успешен синтез на идеите, че:

„в семантичните премествания и трансформации творците пребивават между два свята и именно особената авторова идентичност позволява да се изяви тяхната индивидуалност“, а „светът е нова табула раза, светът се нуждае от приписване на смисли“; това е един „глобализиран свят, трагикомичен, носещ недоразуменията на световите“, „понятията дом, свое се преосмислят“, а „човек живее в хибридна локалност“.

Глобална локалност или – глокалност, бих си позволила да добавя като уточнение този неологизъм (въведен от У. Бек и Р. Робъртсън), превърнал се в понятие в съвременната теория на масовите комуникации. Защото глокализацията е пренос на глобалните технологии, пазарни и комуникационни стратегии в локалните периметри на действие; глокализацията е разтваряне на субективното, регионалното идентичното в всеобщото, глобалното. Кроскултурните творци са глокалисти, т.е. граждани на света. Затова са полифонични и сложни, умеят да превърнат собствената си маргиналност в център, в „дискурсивна хетеротопия“ (М. Костова-Панайотова).

В „балканската мозайка“, така колоритно подредена в първа глава („Чи са тия Балкани...“), искам да открия като особено сполучлива подглава, посветена на Милорад Павич, с прекрасните метафори на разсъбличането, събирането и разделянето на езиците, лекуването на Европа, фигурата на бащата, въобще славянските истории, разказани в контекста на „символичното и въображаемото“. Винаги по повод на Балканите ключовата дума е „памет“, тук хоризонталното живеене с другия в множествените идентичности (ще добавя – независимо дали са автохтонни или мигрантски като произход) е срещнато с вертикалата на културната памет по нашите земи. И тук ще възразя: в действителност няма хомогенни култури, но безспорно съществува воля и желание за хомогенност, поне в степента на самоопределение – попитайте някой французин или англичанин, италианец дали има „френска“ или „английска“, „италианска“ култура или това е просто един аморфен конструкт? Националното и историчното присъстват и определят това, което наричаме „сигнификация на националния дискурс“. Мисля си, че едва ли трябва да бъдат противопоставяни европоцентризмът и другостта по този краен начин, по който го прави Хоуми Баба, говорейки за разколебаване на европоцентризма, за „хибридността и амбивалентните пространства на културната идентичност“ и представяйки за еквивалентни стойности „асимиляцията“ и „интеграцията“. Плътна убедителност на текста тук внушават цитираните авторитети и метафори: Райсенбергер, Лотман, Микановски, М. Тодорова („балканизъм“), Г. Тиханов („световна литература“), Л. Улф, Д. Кицикис, Е. Саид („съкровено отчуждение“), В. Голсуърти („колониализъм на ума“), Бакич-Хейдън („вариации на ориенталистка тема“), К. Флеминг („вътрешното аутсайдерство“). Обоснован е интересът към мигранта, към „преведения човек“ (Рушди), „който има по-остър поглед и събужда литературата за нов живот, изважда я от предразсъдъците, светското бърборене и идеологиите“ (Льобри), защото съумява да се откъсне от определена култура и да я свърже с другите по-успешно. Аз по-скоро съм

склонна да мисля в духа на Казанова, че не е необходимо икономическите или политическите теории на глобализацията да бъдат механично прилагани към културата. Добре е да се разширява обхватът на проучването към литературните феномени, като се съхранява опорната точка. Единната памет на нацията се разроява в множество памети – това е така и, както виждаме от собствения си балкански опит, може да бъде доста опасно, защото ерозията на паметта е феномен, който вече е преживяван. В момента мисля, че по-скоро протичат противоположни процеси. Дисертацията разглежда литературата на „преведените хора“ от Балканите, която променя контекстите на западната литература, те са „пратениците на литературата“, необходимият коректив, подкопаващ доминациите в съвременната култура. Метафорите „ъгъл, мост, врата“ – опасното, враждебното („големият балкански конкурс на омраза срещу другия“ Угрешич), „буре барут“ са познати балкански литературни стереотипи; удовлетворително обаче е преобръщането на черно-бялата метафорика в посока на светлината (Казандзакис) – нещо, което е близко на собствените ми интерпретаторски нагласи. Горещо приветствам схващането за чужденеца като собствено алтер-его; разсъжденията върху полижанровата палитра от спомени и документална проза и мемоари (Макриянис), поезия (Кавафис), пиеси (Дуковски), пътеписи (Златар, Матош), есета (Куртовик, Угрешич), романи (Маджуранич, Превелакис); както и наблюдения върху българската литература. С една дума, горещо приветствам този изследователски – също кроскултурен и еманципиращ – подход. В тази балканска палитра на кроскултурния диалог стоят и Андрич, и Канети, и Кадаре, и много други, но вероятно въпросът „къде са тези автори?“ би стоял, ако дисертацията бе очертала шевовете само по бреговете на нашия полуостров.

Подглавата, посветена на българските образи в румънската литература, е много интересна. И така: балканска ли е Румъния? Ако вярваме на Чоран – да, отчайващо балканска, но и обнадеждаващо балканска, защото румънците могат да внесат витална енергия на уморената цивилизована Европа. Еминеску, Садовяну изолират негативните черти на румънеца от балканския му портрет, напомнят му за съседа, възплъщение на „противоречивата двойственост и дремещото зло“. Не са балканци румънците дотолкова, доколкото и словенците не са – по ред цивилизационни причини (латински език и култура), исторически причини (границите на Османската империя), географско-климатични причини (Дунав е граница на полуострова). Но най-вероятно трябва да е проблем на самоопределяне – те не се считат за балканци, а за част от централна/средна Европа. Докъде се разпростират Балканите и чии са те, описателната стратегия към стесняване или към окрупняване е печеливша? Допълнително осветяване на проблема бихме могли да потърсим у Божидар Йезерник „Дивата Европа. Балканите през погледа на западните пътешественици“ (2013). А също и в една статия на Милан Кундера, писана в далечната 1984, търсеща отговор на въпроса докъде се простира Европа въобще („Трагедията на Централна Европа“)? Има много геополитика в тези размишления, а културата е имплицитно потопена в тях.

В стремежа на Магдалена Костова-Панайотова към полижанрова аргументация искам да отбележа две открития за себе си като читател – Александър Робот (поезия,

пътеписи, разкази, есета) и Йоан Грошан „Сто години пред портите на Ориента“. Авторката е склонна да поема рискове – категоричен риск е да се пише обобщително за доминантите в литературата от началото на ХХI век, особено за славянските балкански литератури. Доколко конфесията има решаващо отношение към литературата? Имам известни колебания към някои обобщения, например, „как разпадащият се югосвят, както и светът на комунистическите режими в региона като цяло, актуализира проблема за паметта, историята, литературата и езика“. Този разпад на Балканите се случи и продължава да се случва много различно, той избухна по различни начини в осмислянето на миналото, рефлектира много различно в паметта и езиците ни. Безспорен е феноменът „югославянска носталгия“, както и зловещите националистически кръвопролития на войната от 90-те, както и нездравите македонски експликации на националния мит-история. Тук са разгледани В. Костов и Ц. Здравековски, В. Андоновски с „Пъпът на света“ – своеобразни жанрови контаминации между магически реализъм, митична историография, криминален роман, сайфикшън а ла Жул Верн. Откритие е феноменът Горан Петрович („Магазинчето сполука“) и аналозите с М. Павич и Д. Угрешич, както и романите на Вл. Баяц, написани с елегантен финес и мъдър скептицизъм. На пиесите на Павич заслужено е отделено специално внимание – в разсъжденията върху представите за „хиперлитература и хипертекстови модели на четене“, върху преподреждането на Гутенберговата галактика от този уникален писател, върху интерактивната литература-игра, която той прави, върху ризоматичното и лабиринтното му писане. Предложен е задълбочен анализ както на известните, така и на по-непопулярните му творби – сложни, многопосочни и отворени за тълкуване палимпсести. Изследователката се фиксира върху интратекстуалните способности на авторрепрезентация на твореца, действително това е много сериозна и задълбочена част от дисертацията. Следващата подглава е посветена на срещата с другия на една и съща земя в романа на Др. Михайлович „Венецът на Петрия“, където е използван етнодиалектен език на средна Сърбия и косовските говори. Това вече се превръща в постмодерен и престижен начин за писане; къде оригинален, къде силно дразнещ, той има своята рефлексия и в българската литература (М. Русков, Г. Божинов, Н. Терзийски, Цв. Цветкова), дали това е подражателно, не знаем, но очевидно бележи някаква травматична идентификация с тревожното разрушаване на идентичностите.

В „Спомнящият си човек на О. Памук – портокал или праскова?“ се заговаря за усещането за хипертрофия на термина „балканизъм“ в познатите конотации на травма, кръвопролитие и раздор. Утешително звучи констатацията на Б. Богданов, че на Балканите не се е случило нищо чак толкова ужасно в сравнение с други места по света, но пък, спомням си, как в словото си като Доктор хонорис кауза, в аулата на СУ през май, 2011 г., самият Орхан Памук акцентира именно върху „общата ни кървава история“, която имаме зад гърба си, и която можем да преодолеем само чрез литературата и изкуството. В този смисъл самият Памук официално се дефинира като „балканец“. Затова проследяването на приключенията на идентичността и паметта при него очевидно попада в „шевовете“ на балканската, османската (ислямска) и западната културна традиция, едновременно съчетали отчуждението на запада с чувствеността на

изтока. Всъщност именно с това е интересен Памук – едновременно кроскултурен, вестернизатор, писател-журналист, чийто автопиар следва хребета на събитийната вълна. Всъщност от 2006 г. насам вече се понатрупа доста критическа, а и художествена литература за него (множество статии на Й. Бибина, М. Мехмедова, А. Игов, включително и две монографии – моята и на М. Серафимова, романът „Нобелистът“ на Е. Алексиева).

В следващата глава „Фикционалният Аз и фигурата на Бащата“, посветена на Данило Киш, се намесват типичните балкански колизии: баща-син, мачисткото, но и матриархално светоусещане на балканеца, конотациите християнство-ислям-еврейство – т.е. допълнителната другост, вторичната идентичност на човека, роден на Балканите, с чувството, че е и европеец, и юдей. Фигурата на изчезващия баща е в абсолютен унисон с нормите на конфесията (матриархата в юдейството) и се превръща в гореща точка, в която се докосват литература, политика, митология, история, религия. Д. Киш е важен писател със своите паралелните образи, разминавания, проекции на поведение и идентичност на балканския човек. Неслучайно тук е разгледан с няколко романа, в които се говори за хиатусен сюжет („Градина-пепел“, „Пясъчен часовник“), за фройдиизъм в балкански дискурс, за граничност.

„Нещо славянско, напълно неразбираемо „Европа в Сепия“ и „Лисицата“ Д. Угрешич“ представя обстоен екскурс върху може би най-мъдрата балканска авторка. Акцентите са поставени върху философско-митологичния ѝ роман „Лисицата“, а също и портретирането на Европа в сепия – в духа на магическия реализъм (И. Алиенде). Балканската странстваща авторка-бунтарка е нещо средно между Одисей и Шехерезада, пледираща за транснационална литература. Разбира се, това е утопия, предлагам да не ѝ се предверяваме прекалено. Чертите на националното няма как да избледнеят, подобно цветовете в сепия, които не са избелели, а умишлено пожълтени, имитиращи изкуствено състаряване или още златните отблясъци на светлината (по залез). Колкото до трактовката сепия-отрова-кафява боя-фашизъм – мисля, че тук свъхинтерпретацията и пренапрегнатите смисли, които Угрешич влага, са явни. Явна е и гениалната ѝ семантично-семиотична игра с името Загреб (загробване-загърбване) или хрумването ѝ да представи Балканите като макет на увеселителен парк и циркова шатра. (Баяц ги вижда като баня, хамам.) „Днес Източна Европа си е повече от всякога Източна Европа“, твърди Угрешич. Едва ли. Преживяла доброволното изгнаничество някога, днес Дубравка Угрешич би трябвало най-добре от всички нас да разбира и лицемерния космополитизъм, и патологична фобия, но и безкрайната наивна доверчивост на западния човек спрямо другостта. Защото целият свят говори за изгнаничеството на Рушди и заплахите към него, а мълчи за самоизгнанието на Уелбек (а причините са едни и същи).

Предизвикателството на настоящата дисертация обаче е тъкмо във **втора глава** „Между два свята“ и тя е несъмнено приносна част на текста. Лично за мен повечето автори тук са откритие, както повествователният жанр „кайдан“, например (японският хорър или съспенс?). Сред авторите на вниманието на изследователката на първо място застава Йоко Тавада – твърде обстойна и задълбочена подглава, наблюдаваща

идентичностите на „разместения човек“, усвояването на „европейски“ културни мотиви – Хамлет, Спящата красавица, Данко, Ева, Чеховите героини и т.н., образите на Япония и границите на стария свят Европа и Русия, феминизма и т.н. Изводът е, че за да схванеш синтеза на културите, е нужна дистанция и спрямо своето, и спрямо чуждото, и това е много важно наблюдение. А пътуването през книгите и сближаването на островите на своето и чуждото е прекрасна изследователска метафора. Началото на следващият фрагмент от текста, също посветен на Тавада, заблуждава читателя, че тепърва влиза в творчеството ѝ, вероятно чисто технически е трябвало да се отработи спойката в голямото изложение. Тук е разгледан романът „Кучешка невеста“, определен като римейк на „Мери Попинз“, в който са забъркани интертекстовете на Кафка, Лакан, Барт. Изводът е: Светът е нова табула раза, която има нужда от пренаписване.

Другият важен далекоизточен, а всъщност толкова английски автор („Между два свята“) е Кадзуо Ишигуро, вписан в изследователските наблюдения с романите си „Бледният изглед към хълмовете“, „Никога не ме оставяй“ и „Остатъкът от деня“ (определян е като най-английския роман). Типичен представител на английската постколониална кроскултурна литература, Ишигуро в своите изказвания поставя един фундаментален и за настоящото изследване проблем – за европейската идентичност и на руската литература. Впечатляваща е ироничната дистанция на Ишигуро спрямо аксиологическата представа за класичност и литературност. Прозорливо уловени от изследователката са и „костенурският“ ритъм и динамика на стила му, и конструираният от него образ на Япония като парчета от спомени, мозайка на вероятно някаква скрита, генетична памет, и представата за английския език като субтитри, зад които звучи родният японски език, и мотивът за самоубийството като типично японски акт на реакция срещу загубата на идентичност, който толкова много допада на англичаните, и двойничеството а ла Достоевски – как човек използва паметта си. И въобще цялостното впечатление за японско съвършенство на Ишигуровия почерк, в който прозира хибридна менталност на едно по-скоро въображаемо разграничение между свое и чуждо.

В главата за Франсоа Чън („И вечността не стига“), автор, интерпретиран в резонанса на трептенето, е очертан двойно преобръщащият поглед на отгласкването от биполярните модели на бариери и граници, предложена е екстравагантна концепция за даоистката реакция на Марсел Пруст.

В „Когато съдбата играе маджонг“ е разгледана Ейми Тан със странния ѝ роман в 16 истории, смело рушащ жанровите парадигми и конструиран на принципа на играта – „Клуб на щастието и късмета“. Творчеството на тази авторка е видяно като тържество на феминизма (в отношенията майки и дъщери), неолиберализма и мултикултуризма.

„Буда от предградията“ на Ханиф Курейши моделира още един „английски“ далекоизточен образ на разказвач, журналист, сценарист, кинорежисьор, фиксиран върху темата за социалната адаптация (на аутсайдерите от предградията и мигрантите) и включването в доминантата на приемащата култура. Интересно е екстравагантното

връщане към времето на бащите – хипитата и сърдитите млади хора... Един типичен роман за възпитанието в странно време и странен свят, в който расовите бариери са изместени от социалните, в който човекът от центъра и маргиналът разместват местата си. Тук ще срещнем и мотива за Маугли (в проблясък на идеите на Киплинг, с когото започнахме), в екзистенциалната проблематичност на мелеза, противопоставен на чистокръвните англичани. Идиличната викторианска идея за добрата стара Англия и блясъка на послушната колония са скрити зад маска, която веднъж завинаги пада от тези представи. Оказва се, че социалното включване и националната интеграция са... невъзможни. Курейши предлага един друг, изключително критичен поглед към илюзиите на мултикултурализма. Парадокс е, че богатият и образован индиец се сблъсква с бедните, гладни и невежи англичани; бащата и синът извървяват традиционния си индийски път на самоусъвършенстване, а идеята за интегритет се срутва? Хрумва ми една интересна аналогия с тетралогията на Пол Скот „Радж квартал“ („Перла в короната“ и пр.), в екстравагантни паралели между историята на Карим и на Хари Кумар

В следващата глава е разгледан романът „Половин живот“ на В. Найпол (злобно определян като „певецът на неоколониализма“, впрочем такъв е и Пол Скот). Идеята за (невъзможната) свобода на твореца, копнеещ по Англия, е експлицирана чрез мотива за утопията на пътуването и завръщането, за упадъка на постколониалните култури. Найпол описва човека в своята култура без възможност за избор и тоталното чувство на отчужденост, както и странно уютното усещане, че навсякъде по света ти си у дома – не и в собствения си дом. Парадоксът на Найпол се състои, от една страна, в кроскултурните му послания – сред които е, не на последно място, и възможността да те разбират, четейки те именно в превод. Преводът като трето пространство на интерпретацията е една от важните оптики на изследователката Костова-Панайотова. Другата страна на парадокса Найпол е хрумването, че липсата на контекст може да бъде мощно оръжие на твореца, който така решава своите кризисни драматични дилеми, сред които е и тази за преселението.

Следват подглавите „Миналото е чужда страна“ – продуктивната теза на Дейвид Лоуентал тук е разработена върху основата на белетристиката на магическия (сюр)реалист Салман Рушди. Включени са сборникът „Изток Запад“ (по-точно казано, Изток или Запад), пророческият роман „Ярост“ (отново за недоразуменията между изтока и запада, но вече и между класическо и постмодерно) и „Последният дъх на мавъра“ (като палимпсест на памет, изгнание, любов, като метфора на еврейството или пренаписване на Декарт през призмата на идеите на еврейството, интересна е основната теза на Рушди за фундаментализма като всеобща беда).

Темата за универсалния чужденец, който изковава своя Аз, е разработена от Ана Мой в романа „Черен ориз“ – една френскоезична вьетнамка конфуцианка, мислеща себе си в плана на другия. Изключително провокативен разказ за мъченията по време на Виетнамската война, моделиран в познато светоусещане и философия, основано върху темата за баналността на злото (Х. Арент, Цв. Тодоров). Следват главите „Долу фамилиите имена и нациите“, посветена на Майкъл Ондатджи и „Английският

пациент“ – един роман със световна холивудска слава, с активно театрално и фотографско въображение, блестяща историческа метафикция, ползваща всички печеливши похвати на мелодраматичното (загуба на памет, обезобразяване-разпознаване, еротична картография на паметта за любовта, екзотични пространства – пустини, пещери и т.н.), в крайна сметка отхвърляща имперската реторика. И още един автор – Мохсин Хамид с романа си за всеобщата човешка съдба („Да бъдеш мигрант във времето“, романът „Изход: Запад“).

Едно от големите открития лично за мен бе творчеството на Амин Маалуф: „Везните на Леванта“, „Гибелни идентичности“, „Кръстоносните походи през погледа на арабите“. В литературните му картини (подобно на Итало Калвиновите) възкръсват броеници от градове и пространства, трептят парадоксите на езика и вярата на един християнин ливанец, говорещ свещения арабски език на исляма, събуждат се за живот духовете на семейството, рода и „единствено възможната родина“. Един типично „панориалистски начин на осмисляне на света“. Трудно мога да го обоснова като пост- или неоколониалистки автор, защото парадоксално, но тези две мисловни политики на световното и другостта понякога се срещат и идентифицират една с друга.

Впрочем в цялата дисертация става дума за кроскултурните тенденции в съвременната световна литература, която, иска или не, е вписана в двоично ориентираните представи на човека за изток и запад (странното е, че подобна опозиция между севера и юга не стои). И най-интересната амбиция на този текст е да потърси баланса в трактовките на кроскултурните творци по отношение на класическите представи на ориентализма, от една страна, и оксидентализма – от друга (по Едуард Саид, но и по Йън Бурума, Авишай Маргалит – Buruma, I., A. Margalit. *Occidentalism. A short History of Anti-Westernism*. 2004; Бурума, И., А. Маргали. *Оксидентализмът. Кратка история на антизападничеството*. С.: Кралица Маб, 2006.). Аз бих разместила последните подглави и бих поставила финалният акцент на работата тук, върху Найпол, бих го избрала за собствената си интерпретативна концептуална поанта. Защото настоящата дисертация си поставя и успешно постига задачата да формулира идеята за възможен нов компаративизъм (с помощта на идеите на Тео Тхан, Паскал Казанова, Мишел Любри, Уолтър Миноло), който допуска разместване на притегателния център на желанията и представите встрани от евро-американските меридиани на културата. Настоящата работа притежава достатъчен обем, впечатляваща библиография (над 350 заглавия), ясен, стегнат и лаконичен автореферат. Видни са приносните моменти. Преценявам, че дисертацията, както и публикациите, научната активност, цитиранията, приносните моменти имат всички достойнства и гласувам категорично ЗА присъждането на степента „доктор на науките“ в професионално направление 2.1 Филология, по научната специалност „Литература на народите на Европа, Америка, Африка, Азия и Австралия“ на Магдалена Костова-Панайотова.

REVIEW

By Prof. Evdokiya Boyanova Borisova, PhD, from the Department of Journalism and Mass Communications, Faculty of Humanities, Konstantin Preslavsky University of Shumen

Of a Dissertation for awarding the educational and scientific degree "Doctor Habilitatus" in the professional field 2.1 Philology, scientific specialty "Literature of the peoples of Europe, America, Africa, Asia and Australia"

Faculty of Philology, Southwestern University "Neofit Rilski", Blagoevgrad

Topic of the dissertation: Along the seams of literature (between East and West - borders and identities)

Candidate: Prof. Magdalena Petrova Kostova-Panayotova, PhD

"East is east, West is west, and they will never meet," – this quote by Rudyard Kipling, the great English writer who inspired the postcolonial conceptualization of cultures, can either challenge or discouraging a comparativist approach of a researcher. The present dissertation entitled "Along the seams of literature" demonstrates a profound understanding of the cross-cultural links between the cultures of the Balkan, Middle East and Far East regions, insisting on their close and productive interrelations with the European and American traditions of fine speech. These interrelations mirror mentality, philosophy, and everyday life. The world is a globalized multicultural space, torn by contradictions, confrontations and enmities, but art is what will calm it down, humble it, and bring it into balance. In order to live well together, we must know each other, and create and interpret the common story line of our existence. What politics, economics, the media cannot reach is achieved by literature and art. Their mediators are the so-called "cross-cultural writers", people with double and triple cultural citizenship, bearers of mixed genotypes, multiplicity of memory and language codes, the typical transmitters of culture, who cross boundaries, parallels and meridians, stereotypes and doubts, prejudices and clichés.

But is it really so? Will East and West never meet or have they in fact never separated? Doesn't our hope for the future of literature lie in multicultural writers, migrants and exiles? To what extent is the notion of "emigrant" or "postcolonial" (what about "national"?) literature still relevant in 2021? Can literature be conceptualized xenologically i.e. through the prism of the value of difference and otherness, mainly of racial, religious, political and habitual consensus? How, at the beginning of the third decade of the 21st century, can the concept of "multiculturalism" be vindicated?

In 1899 the critic of the English colonial policy, R. Kipling, wrote his book *The Burden of the White Man* (in which he explained the Anglo-Saxon civilization mission), and

later, in 1907, he won the Nobel Prize for Literature. Of course, it was mainly awarded for his two books about the jungle, but it is indicative of the broad-mindedness of the world just a few years before the outbreak of the Great War. Today, a book with such a title cannot be published, simply because "white" is a taboo word. The hypocritical new language of political liberalism and multiculturalism stigmatizes the words race, gender, age, origin. Today's literature is also inflicted by a kind of genocide against language and ideas (by the way, the concept of white apartheid has long existed in the United States). Suffice it to say what happened to the public image of Peter Handke. Or, imagine how and when someone would come up with the "crazy" idea of nominating the literary prophet of our time, Michel Houellebecq, for the Nobel Prize, especially after his novel *Submission*.

Magdalena Kostova-Panayotova is not afraid to address the topic of multi and cross-cultural trends in the world literary process in her dissertation. She purposefully, categorically, provocatively, yet methodologically correctly and argumentatively presents her ideas, looking at the "seams" of literature, whose "clothes" are cut in the old, rigid notions of nationality such as language, memory, experience, historical narrative, tradition, literary canon. In the reshaping the new literary "overcoat" of the world, the most interesting things happen at the seams (i.e. at the boundaries, joints, limits, even margins). If one tears the seams of the old, faded garment, they can see preserved the original color of the fabric. The stitches are guard and memory, they are also corrective. Sometimes they give in, but other times they are the most stable, unbreakable parts, which stabilize the segments, presenting opportunities and perspectives for action (widening or narrowing, reshaping, revenge). The seams are the most creative parts in the construction of the whole. Is the whole possible? Is there such a thing as "world literature" and is it a collection of national literatures?

The metaphor "seams of culture" belongs to Homi Bhabha, and the author Kostova-Panayotova unfolds and orchestrates his structural-anthropological thesis in the literary aspect. First in the introduction, and then in the first chapter, she clarifies her methodological grounds and the directions of her research, starting from the Balkans and proceeding to the Far East, in their constant movements, travels and returns to the traditions and axiological paradigms of the West. Among the authors in the scope of her attention in the first part are the so-called "close strangers" such as Orhan Pamuk, Milorad Pavic, Dubravka Ugresic, Dragoslav Mihailovic, Danilo Kis. In the second part the focus is on the "distant strangers": Yoko Tawada, Kazuo Ishiguro, Francois Cheng, V. S. Naipaul, H. Quraishi, S. Rushdie, A. Moi, A. Maalouf, M. Ondaatje. The text stuns us with authors and works with a rich genre and thematic diversity, which at some point is in danger of turning from an advantage into a dangerous reef. But the text manages to organize interpretations and historical reviews into complex thematic-problematic cores: the idea of identity, we are all migrants in time, the past is a foreign country, down with the surnames, the palimpsest or forging the self, the impossible escape, in a foreign country, between worlds, roads and identities, where east is west. Among all the merits and contributions of this text we can definitely highlight its cognitive and educational value, but also its conceptualism, the ability to draw logical threads, to intertwine associative chains, to problematize near and far contexts. Some of the texts and authors are introduced and discussed in Bulgarian literary criticism for the first time.

In the first chapter, the questions which the reader is provoked to think about are: What are the Balkans - a border or a bosom? Can we trust literary geography and draw highways to the cross-cultural processes that take place today in literature? What is the starting point of the cultural geography of someone living in the Balkans, of an Iranian, of an Indian, of a Japanese? How do we deal with the confusion created by reading and empathetically understanding the problems of the emigrant, the writer with double and triple cultural citizenship, who defines Russian literature as "Western", for example? Here, to the many interesting examples in this dissertation, I would add the symptomatic case of Azar Nafizi (Reading Lolita in Tehran, Republic of the Imagination), an Iranian who never called herself American of Iranian descent, and who defines the American English tradition as a community of writers such as Mark Twain, S. Fitzgerald, Henry Miller, Jane Austen, Vladimir Nabokov and Joseph Brodsky ?! The question that does not leave me indifferent is to what extent and how we imagine cross-culturalism - its origin, language strategies, themes and issues, social and political engagement - and how all this fits into the concepts of aesthetic value, norm and taste? And since I can't address this question to Mukarzhovsky, I would like to ask Magdalena Kostova-Panayotova, thinking aloud: aren't categorical statements like those that multi- and cross-cultural writers are more valuable and significant or interesting than the "others"? Should I, for example, prefer the novels of Kiran Desai to Marguerite Duras or Marguerite Jursenar (describing the Eastern man through his Western sensibilities)? Do I have to regret admitting that I am infinitely impressed by the European sensitivity of Michel Houellebecq or Peter Handke to the boring Salman Rushdie? How can I explain that the French author Muriel Barbery ("The Elegance of the Hedgehog") depicts Japanese mentality with her European codes of sensitivity better than any other? How can I read the quintessentially Russian novel "Mashenka" by the cross-cultural "American" writer Vladimir Nabokov, or how can I explain to myself that Brodsky did not write a single line of poetry in English in America? How can I be impressed by the "hallucinogenic realism" of the difficult, downright impossible to translatable Nobel laureate Mo Yan? Should I suspect of self-interest the Nobel Committee, the members of which stubbornly refuse to award the prize to the overly famous and very "Western" Haruki Murakami? And, after all, isn't the excessive interest in the work (already placed in the suspicious fields of mystification and falsification) of the adherents of "Westernization" Orhan Pamuk and Elif Shafak too commercial and politically correct? All this suspiciously resembles collaborative stitching of literary projects with the thread of political correctness and this is very disappointing.

The dissertation "Along the Seams of Literature" raises such serious issues as the relationship between comparative studies and axeology, interpretive strategies and receptivity, translation and reception, socio-political messages of works and the multiplicity of their aesthetic existence, ethnocultural and universal messages. I have not read such a detailed, erudite and argumentative text for a long time, so I allow myself to be circumstantial, to ask questions, to object and to interpret. And to doubt that, in fact, we ourselves are currently on the brink of something new, that in our contradictory times at the beginning of the third millennium we live in anticipation of the decline of multiculturalism, but also in uncertainty about the possibility of restoring national cultures in their old format.

In the first part of her dissertation Magdalena Kostova-Panayotova's formulates the metaphors through which we think of the literature in the Balkans, some of which I find wonderful, such as: "gunpowder barrel", "music box", "close strangers", "orange or peach", "in between", "undressing metaphors", "butterfly effect". The interesting, multidirectional and reflective directions that this modern study takes update the problems of memory, identity, history, literature and language, communication strategies, and xenology, in the context of constant feverish searches and wanderings of transition and rediscovery of the "close stranger" in the Balkans. As early as here the author draws the conclusion (which is also present in the dissertation summary as a successful synthesis of the ideas and arguments of the study), namely that:

"in the semantic shifts and transformations the artists reside between two worlds and it is the special author's identity that allows their individuality to manifest itself", and "the world is a new tabula rasa, the world needs attribution of meanings", this is a "globalized world, tragicomic, bearing the misunderstandings of the worlds", "the concepts of home and one's own are reconsidered ", and "man lives in a hybrid locality".

Global locality or *glocality* - I would like to add this neologism as a clarification, which has acquired the status of a concept in the modern theory of mass communications. Because glocalization (U. Beck, R. Robertson) is the transfer of global technologies and communication strategies to local perimeters of action; glocalization is the dissolution of the subjective, the regional identity into the universal, global one. It turns out - according to the author - that it is cross-cultural writers who are polyphonic, complex, and who can turn their own marginality into a center, into "discursive heterotopia".